

НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

БР. 20

БИТОЛА

2017

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ БР. 20 НА
Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

Издавач:

НУ Завод и музеј Битола

За издавачот:

д-р Александар Литовски

Претседател на редакциски одбор:

д-р Мери Стојанова

Технички секретар:

м-р Јове Парговски

Членови на редакциски одбор:

Надежда Георгиева

м-р Ристо Палигора

Енгин Насух

Владо Ѓоревски

Лектор: Стево Гадовски

Тираж: 300

СОДРЖИНА

Александар ЛИТОВСКИ ПРИЛОГ ЗА ЖИВОТОТ НА ВАСИЛ КОРАИЦОВСКИ, БОРЕЦ ОД ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА.....	1
Роберто ТРАЈКОВСКИ ГЕРМАНСКАТА НАДВОРЕШНА ПОЛИТИКА СПРЕМА МАКЕДОНИЈА (1878-1944 ГОДИНА).....	13
Станимир СТАНЕВ, ПРЕСВРТОТ ВО СУДБИНАТА НА ЕДЕН БУГАРСКИ ВОЛНИК-АНТИФАШИСТ ЗАПОЧНАЛА ВО БИТОЛА.....	22
Васко ГИЧЕВСКИ АНАЛИЗА НА НЕКОЛКУ АСПЕКТИ ОД ПОЕДИНЕЧНИОТ ФИСКАЛЕН ПОПИСЕН ДЕФТЕР ЗА БИТОЛСКАТА НАХИЈА 1467-1468.....	30
Никола МИНОВСКИ ПРЕСТОЈОТ НА ЃОРЃИ СУГАРЕВ, ВО МЕСЕЦ МАРТ 1906 ГОДИНА, ВО КИЧЕВИЈАТА.....	37
Александар СИМОНОВСКИ ПОЛИЦИСКОТО ДОСИЕ НА МИЛИВОЈ ТРБИЌ КАКО ИЗВОР ЗА ПРОУЧУВАЊЕТО НА НЕГОВИОТ ЖИВОТ И НЕГОВОТО ДЕЛО.....	44
Рубинчо БЕЛЧЕСКИ ПРИЛЕПЧАНИ, ПРИЛЕП И ПРИЛЕПСКО ВО „КРВАВАТА“1942.....	52
Габриела ТОПУЗОВСКА СОСТОЈБИТЕ ВО ЗДРАВСТВОТО ВО НРМ (1945-1965).....	64
Мери СТОЈАНОВА НАРОДНИТЕ ВЕРУВАЊА ЗА ВАМПИРИ ВО БИТОЛСКО, ПОВРЗАНИ СО ТРАГИЧНИТЕ НАСТАНИ ОД ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА.....	73
Горан ВАСИЛЕСКИ ЕТНОКОРЕОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ОРАТА ОД ЕТНИЧКИОТ ПРЕДЕЛ СТРУШКО ПОЛЕ	80
Стојанче КОСТОВ НАРОДНИТЕ ОРА ВО ФИЛМУВАНИТЕ ВИДЕОЗАПИСИ НА НАЦИОНАЛНИОТ ФИЛМСКИ ФОНД НА КИНОТЕКА НА МАКЕДОНИЈА.....	92
Драгица ЧЕКОРОВСКА КОПАНИЧАРИТЕ ОД ЗЗН „СТАРИ ЗАНАЕТИ“ ОД НЕГОТИНО.....	99
Лилјана МАКАРИЈОСКА ЗА РАСТИТЕЛНИОТ СВЕТ ВО МАКЕДОНСКАТА ТРАДИЦИОНАЛНА КУЛТУРА.....	109

Слободан СТОЈКОСКИ СРЕДНОВЕКОВНО КОПЈЕ ОД ЈЕНИ ЦАМИЈА – БИТОЛА.....	122
Роберт МИХАЈЛОВСКИ ПРИЛОЗИ ЗА УБИКАЦИЈАТА НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ КРЕПОСТИ НА ПЕЛАГОНИЈА И БИТОЛА.....	130
Бранислав РИСТЕСКИ СЛОВЕНСКИ НАОДИ ОД РАНИОТ И ПОЛНИОТ СРЕДЕН ВЕК ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	138
Душко ТЕМЕЛКОСКИ СОБРАНИЕ - БУЛЕВТЕРИОН ВО СТИБЕРА.....	152
Александар МИТКОСКИ НОВИ СОЗНАНИЈА ЗА ЕНЕОЛИТОТ ВО ПРИЛЕПСКИОТ ДЕЛ НА ПЕЛАГОНИЈА И МАРИОВО.....	163
Гоце ВЕЉАНОСКИ ИСЧЕЗНАТИ СЕЛА ВО ДОЛНА КОПАЧКА.....	180
Оливера МАКРИЕВСКА ВОДЕНИ СИСТЕМИ – ИНОВАТИВНИ МЕТОДИ ЗА ЧИСТЕЊЕ НА СЛИКАНИ ПОВРШНИ ВО КОНЗЕРВАЦИЈАТА И РЕСТАВРАЦИЈА.....	189
Соња Стрезоска ВЕЉАНОВСКА ОДГЛАСОТ НА СТРАНСКИОТ ПЕЧАТ НА ПОЛИТИЧКАТА КРИЗА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 2014-2016 ГОДИНА.....	207
Биљана ТЕМЕЛКОСКА ИЗЛОЖБЕНА ДЕЈНОСТ НА Н.У. ЗАВОД И МУЗЕЈ - ПРИЛЕП.....	227

Лилјана МАКАРИЈОСКА²⁰⁵

ЗА РАСТИТЕЛНИОТ СВЕТ ВО МАКЕДОНСКАТА ТРАДИЦИОНАЛНА КУЛТУРА

Апстракт: Предмет на нашиот интерес е растителниот свет, кој зазема значајно место во македонската обредно-обичајна практика – на некои билки им се припишуваат лековити својства и магиска моќ, а посебно се почитуваат и родните дрвја. И именувањето на билките се должи на определени народни верувања и обичаи, на магиски својства и сл. Некои билки се позастапени во обредите од животниот циклус, во родилната, свадбената и погребната обредно-обичајна практика.

Застапеноста на растителниот свет во обредите од пролетниот циклус е со цел да се осигури здравје за луѓето и животните, односно плодност на растенијата, животните, човекот. Некои билки се користеле како заштита од уроци, други во љубовната магија итн.

Клучни зборови: традиција, растенија, билки, обреди, обичаи.

Верувањето во чудотворната моќ на растенијата, односно билките е присутно кај сите народи и е одразено во сите религии. Според народното верување, ниту едно растение не е создадено „од Бога“ без потреба, па оние што не служат за храна имаат лековити и заштитни својства. Лековитите билки заземаат важно место во народната медицина, здравите, жилави растенија, односно дрвја во обредно- магиските дејства, а посебно се почитуваат и родните овошни дрвја, што се одразува во многу обичаи. На пр., на Божик се врзувала слама на овошните дрвја за да раѓаат, а оние кои што не носеле плод се заплашувале со сечење.

Осознавајќи ја лековитоста на многу билки кои ги намалуваат болките, лекуваат определени болести, залечуваат рани и сл., болните се лекувале со билни чаеви, кои обично се пиеле изутрина на гладно срце „на ште срце“²⁰⁶. При првото лекување со некоја билка, се практикувало да се фрли лажицата зад себе и, ако паднела ничкум, се верувало дека е доволна

²⁰⁵Научен советник/ редовен професор Лилјана Макаријоска, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Григор Прличев бр. 5, Скопје

ул. Гаврил Константиновиќ, бр. 38, Скопје, makarijoska@yahoo.com

²⁰⁶Чаевите се подготвувале со варење или со потопување на билните состојки во вода, кои се оставале да преноќат врз ќерамиди или сламен покрив, „на ведрина“ спроти среда, петок или недела.

таа билка, а ако паднела „на плеќи“ требало да се лекува и со други билки (Крстева 1996: 254).

На определени народни верувања и обичаи се должи и именувањето на билките, а при контактот на различни култури честопати се употребуваат исти називи поврзани со определени религиозни, обредни дејства, со верувањата во чудотворната моќ на билките. За македонскиот јазик се карактеристични, на пр.,називите *клинечка трева*- трева што служи за лекување клиње кај децата; *навилница*, *навилничка трева*- билка што се употребува за баење и лекување од болеста нави; *сапунарка*, *сапуника*, *сапунка*, *сапунчица*, *сапуница*, *сапун трева* - лековита билка што пушта сапуница со триење и, според народните верувања, ситно мелениот надземен дел од билката помешан со мед е како „внатрешен сапун“ за отстранување на штетните материи од организмот, за лекување на црниот дроб, слезината (сп. Макаријоска 2014: 42). Постојат и разлики во врска со верувањата и обредите коишто се повеќе или помалку регионално ограничени. Именувањетона некои билки е поврзано со некои народни верувања, со празноверието, на пр., *страшниче* ‘билка за која се верува дека помага при состојби на вознемиреност, страв, нервоза, срцева нервоза’, со верувањето во лековитоста, благотворното дејство врз некои органи на телото и определени здравствени проблеми се поврзуваат: *срцева трева*, *трева од срце*, *срченица* ‘*Potentilla erecta*’, билка со срцевидни листови, што помага при нервоза, нервозно срце, додека со верувањето за моќта на билките за баење, гатање, вражање, се поврзани називите *вражилак* ‘*Matricaria chamomilla*’, *вражалка* ‘*Stellaria media*’, *урочна трева* ‘растение со кое се бае или кое се носи за од уроци’, *чемерлики*‘ билки што лекуваат мака, тага’, *домочувар*, *чуваркуќа* и *домниче*‘ растение што се става на влезот од куќата, на покривот или на портата, со верување дека ја чува куќата од секакви зла’, а познат е и називот *грлник*, зашто се користело за лекување на грлникот, грлото. Со оглед на тоа што определени магиски обреди се повеќе или помалку регионално ограничени, во името на билката е изразено и магиското својство, на пр. со *силенот* и *здравецот* луѓето се миеле за да бидат силни и здрави, одземеното млеко кај доилките (и кај кравите) се враќало со тревата *вратика* итн.

Една од најчесто употребуваните билки во македонската обредна практика е *босилекот*, кој има најширока употреба кај верниците од православна вероисповед, па обично се вели и дека „душата на босилек им мириса“ – со оваа „божја тревка“ човекот се раѓа, живее и умира, па несомнено ниту крштевка, ниту свадба²⁰⁷, ниту погреб не поминуваат без

²⁰⁷ Босилковите обичаи и обреди поврзани со свадбата се присутни кај сите балкански народи, за обезбедување среќа и здравје на младоженците и во муслиманските свадбени обичаи (Качева 2001:337–357).

босилекот. По раѓањето во водата за капење на новороденчето се додавало гранче босилек, бидејќи и мајката и бебето се изложени на големо влијание на „зли сили“, „лоши духови“ и сл.; шише со крстена вода и гранче босилект.н. молитвена вода од црква се носи за леунката и се става по една чашка во водата наменета за капење на новороденчето за да го штити него, но и неговата мајка; до четириесет дена крај новороденче се оставало гранче босилек; со босилек се кителе невестите за да ги чува од лошо, да ја чува нивната плодност; со босилек се кител деверот на свадбата, а, исто така, и полазеникот кога влегувал во куќата и го честитал Божик; најблиските садат босилек на вечното почивалиште на покојникот итн. Болните биле уверени во лекувачката, исцелителна моќ на босилекот, на пр., болеста „од нави“ ја одметнувале или истерувале со метла и босилек; босилек се користел и при гатање, на пр. за свршувачка и сл. (Качева 2001: 352) Широката употреба на босилекот (босилок) придонесува за појавата на голем број локални називи: *босилковина* (*китка босилкова*), *бел босилек*, *базилик*, *божји цвет* или *божјо цвеќе*, *светивода*, *ранден*.

Со родилната обредност се поврзани многу магиски постапки. Кога породувањето на родилката било тешко, собата се накадувала со *кромид* со цел да се изгонат злите демони кои го отежнувале породувањето; покрај жената која имала тешко породување, се оставал вид трева, кој божем наликува, потсетува на раката на св. Богородица т.н. *богородич(и)на рака*, *рака на света Богородица* и од таа трева се правел венец – тревата се оставала да кисне во вода, па од водата ѝ се давало на родилката да се напие и да се измие со неа за полесно да се породи или пак, суви коренчиња од растението се ставале во вода кога родилката ќе почнела да раѓа и, според верувањето, колку побрзо ќе набабреле, толку побрзо таа ќе се породела, ќе се ослободела од родилните болки. *Коприва* се ставала под перницата на родилката за да ја брани од женски демони кои можеле да ѝ наштетат (Чајкановиќ 2009: 65). Родилките, за да имаат повеќе млеко, пиеле вода во која додавале разни билки, кои се береле од девет меѓи, па од секоја билка сечеле по малку и додавале и црно вино²⁰⁸. По раѓањето детето требало да се провре низ шип-единак ‘шип што на местото има само еден корен’, па тој се расцепувал на половина, од двата краја се заврзувал со конец и се правел отвор низ кој ќе се провре детето; од *трн близнак* (две напоредно сраснати гранки) се земало парче и се пришивало на капата на детето како амајлија. Корен од здравец се зашивал во капата на детето како амајлија за да биде здраво и долговечно;

²⁰⁸ Мошне распространето е верувањето декакромидот помага за родилката да има млеко, а посилено е дејството ако родилкатаго изеде на прагот (сп. и Чајкановиќ 2009: 124).

здравецот се ставал во вода во која децата се капеле за здравје (и на Гурѓовден, Велигден и др. празници).

Девојките, кога тргнувале на свршувачка, ставале *здравец* во пазувите. Со свадбената обредност се поврзува, на пр., и *рузмарино*т познат и како *китисват*, *сватовско цвеќе*, зашто со него се кителе сватовите, па често се споменува во свадбените песни. Бршленот, како симбол на долговечност, зазема важно место во подготовките за свадбата, со него се украсувало свадбеното знаме (бајрак) и се плетеле свадбените венци од цвеќиња (Вражиновски 2000: 74). Бршленот за плетење на свадбениот венец го берел малиот девер уште во петокот, а венецот го заплетувало истото девојче што го замесило тестото за сваќата – се плетел на лозова прачка свиткана во обрач и се врзувал со „ѓувезен“ конец, а по исплетувањето на бршленот се сечеле резанки од јаболко и се редел еден ред и по доплетувањето одозгора му се ставале пафти како дар на невестата од свекрвата, додека преостанатиот бршлен се собирал во сито и се качувал кај столбот на куќата. Свадбеното дрвце се плетело од 3–5 гранки од родни дрвца, обично *дрен*, *џрница*, коишто имале чаталки за да се стават јаболка²⁰⁹ што ќе ги јадат младоженците на првата брачна ноќ (Петреска 2000: 344). *Калинката* како дрво на младоста и на љубовта, исто така, е дел од свадбената обредност, на пр., венецот којшто го носат младите се правел и од калинкови гранки (Вражиновски 2000: 215).

Покрај житото, пченицата како основен придружен елемент на погребниот и на постпогребниот обредно-обичаен комплекс²¹⁰, трновитите растенија во погребните обреди кај Македонците се употребуваат како заштита од демонските суштества (вампири, гробници и сл.), односно од покојниците чие што повторно враќање назад, во светот на живите, се настојува да се оневозможи, па на пр., *розата* (*трендафил*) имала значајна улога и симболика во култот на мртвите (Малинов 2002: 283–284). Веднаш по погребот се правеле одредени магиски дејства за заштита на куќата, најчесто се палела *смрдевка*, *смрдливатрева* на куќниот праг (Ристески 1999: 86). На верувањето во привлечната сила на *оревот* за душите на покојните, се заснова и употребата на оревовите гранки на Духовден со кои се чистат гробовите (Наумова 1996: 216).

²⁰⁹Во свадбената обредна практика и во верувањата јаболкото зазема значајно место, на пр. кога двајца млади ќе си седопаднеле, тие разменуваат јаболко, како знак на љубовта; со јаболко се кани на свадба и сл., младоженците јадат јаболко за да имаат деца итн.

²¹⁰Употребата на пченицата го симболизира никнувањето на животот од смртта – како што пченичното зрно умира во земјата и потоа од него се раѓа нов живот, така на симболичен начин со погребувањето, покојникот и понатаму ќе живее, но во нови егзистенцијални услови – во задгробниот живот (Малинов 2002:288).

Гробовите се прекривале со листови од орев, а некаде се кителе само крстовите.

Во рамките на календарскиот обреден комплекс, при обичаите поврзани со обредниот оган и со горењето на гранчето од бадниковото дрво или Бадникот (за да изгорат сите зла и лоши влијанија), се употребува и *дива круша*, зашто таа се смета за многу родно дрво. Со листот од *бриленот* луѓето се чаделе за здравје на Бадната вечер и на Водици (Вражиновски 2000: 74). На Божик наутро со *рузмарин* се кителе бунарите, ружмарин се ставал во водата во која ќе се капеле децата, а, заради силно изразениот мирис, се употребувал и против злите демони (Чајкановиќ 2009: 105).

Обредите со растителниот свет (вегетацијата) биле најзастапени во пролетниот циклус обичаи, кои, според Петреска (1998: 94–96), можат да се поделат на: обреди со вегетација за здравје на луѓето и благосостојба на домот и обреди со вегетација за здравје на добитокот. Во првата група се вбројува магиското опашување со разни растенија за да се пренесе силата на односното растение на човекот, на пр., опашување со *дебелика* (за да се здобели), обредно миење со вода во која се потопени билките *здравец* (за здравје) и *силен* со кој, на пр., се мијат децата на Велигден за да бидат силни итн.; обредите на меѓусебно удирање на луѓето со зелени гранчиња; магиските обреди на девојките за привлекување на момчињата (со *леплива трева*, *лепушка*, *лепавец* за да се „лепат“ на нив) и др. Во втората група се вбројуваат: украсување на шталите каде што се чува добитокот со разни растенија; украсувањето на ведрото за молзење млеко со венец (најчесто од *дебелика* за да биде „густо“, масно млекото), како и украсување на бутинот во кој се бие млекото со венец од *дебелика*, *бучибутин* и други растенија, а потоа венецот се фрлал во вода или се ситнел за закрмување на добитокот. Празнувањето на Летник, почетокот на пролетта, започнувало со берење билки „одење по билки“ – оделе и девојчиња и момчиња, береле гранчиња од *дрен* и *леска*, на кои им се припишувале различни улоги во обредноста како симбол на здравјето, издржливоста и долговечноста. На Младенци над вратите се обесувале *коприви*, како растение кое ги одбива несреќите.

Во календарската обредност се izdelуваат обичаите поврзани со Ѓурѓовден, односно т.н. билјарски обичаи што се изведуваат при берењето на билките вечерта спроти празникот и на денот рано наутро. На Ѓурѓовден се береле: *коприва*, *повит*, *кукурек*, *силен*, *здравец*; *боз* се ставал пред куќата пред влезната врата и утрото на Ѓурѓовден секој, кога ќе станел и излегувал надвор, задолжително стапнувал на бозот за здравје. Со билките се закитувале влезните врати, со венци од ѓурѓовденски билки: *ѓурѓевче*, *млечка*, *коприва*, *зелена пченица*, *здравец* (и се оставале таму цела година), со што симболично во домовите се внесувал духот на разбудената природа, а со тоа и надежта за „берикетна“, родна година.

Спроти Ѓурѓовден се берел *јоргован*, познат и како *велигденско цвеќе* со оглед на времето кога цвета, а имало обичај при нишање на Ѓурѓовден и пеење ѓурѓовденски песни да се става под пазуви китка јоргован за здравје, а спроти Ѓурѓовден јоргованот се бере заедно со другите лековити билки (и пред изгрејсонце на Духовден). Познато е китењето на куќите со *врбови гранчиња*²¹¹ на Младенци и на Ѓурѓовден, удирањето на децата со врбови гранчиња за да бидат здрави и силни, како и на добитокот за да се плоди, виткањето на девојките со врбови гранки околу половината за да бидат тенки и стројни како врба. На Ѓурѓовден домаќинката станувала рано, го метела дворот, а потоа берела снопче свежи *коприви*, па ги врзувала со црвен конец и ги обесувала на вратата за да ги одбива несреќите. Се разликува *машки* и *женски кукурек*, а на Ѓурѓовден, за здравје, се береле толку стракови машки кукурек колку што имало машки и толку женски кукурек, колку што имало женски членови во семејството и тоа на туѓ синор, пред изгрејсонце (каде што петел не се слуша, зашто ако се слушне пеењето на петел, кукурекот не дејствувал); вечерта спроти празникот, кога билјарките оделе на билје, барале еден *машки кукурек – самак* (на едно место да има само еден корен), го врзувале со црвен конец и го оставале да стои преку ноќта, а утрото на Ѓурѓовден пак оделе на билје и тој кукурек со мотика се откопува од корен и со тој корен преку годината се лекуваат разни болести кај добитокот (сп. Макаријоска 2016: 239). Со кукурек се запотнувало по вратите од куќите и плевните, се ставал на креветите, ковчезите, амбарите, стомните, на бутинот, на каците, на бочвите, на плугот, јаремот, на колата итн. Берењето на штотуку изникнатите и разлистени растенија е поврзано со обичајот запотнување, како и со обичајот крмење на стоката, а тие пак со верувањето во магичната моќ на билките. На пр., во македонската традиција билките со кои се изведуваат магиски обреди се береле обично ноќе или рано наутро пред изгрејсонце на празниците: Ѓурѓовден, Еремија, Лазарица, Спасовден, Иванден и др. зашто се верува дека тогаш свездите сами слегуваат на земјата и билките стануваат лековити (Вражиновски 2006: 56, 58).

И со Иванден се поврзани многу обичаи поврзани со билките и верувањето во нивната магиска моќ, на пр., сопапратот (Китевски 1996: 142), а берењето папрат е поврзано со верувањето во неговата апотропејска моќ –папратот се сечел над земјата, се ставал во постелата и на него се спиеело за здравје. Вечерта спроти празникот жените береле цвеќе и го ставале на ковчезите со облека и др. за да ги чува од молци. Во врска со празникот Цветници се верувало дека тој што ќе си ја измие главата со вода во која имало 1–2 листа здравец, ќе го служи здравјето во текот на целата година.

²¹¹ Врбата е симбол на напредок, плодност и подмладување (Вражиновски 2000:118).

На Велика среда (навечер) се зачадувал добитокот со спалување билки (*коприва, здравец, млечка, вратика*) за да биде заштитен од болести и од други несреќи; на Велики четврток венец од *бутинаец*, со гранче од *слива* и *коприва*, се ставал во бутино во кој се матело млекото. Со првото велигденско јајце се капеле вечерта спроти Велигден, заедно со велигденското цвеќе и *здравецот* за здравје и против уроци (Милошеска 2000 :99).

Познат обичај на празникот Св. Еремија е протерувањето на змии со *глог*.

На Духовден се внесувале билки во црквите, од нив верниците плетеле венчиња кои ги носеле како заштита од демоните.

Најсилно заштитно средство од уроци е *луком* – на новороденчето му се ставало чешне лук под главата или покрај главата за заштита од „зли очи“, од уроци, за мирен сон. Децата до петгодишна возраст носеле на капата пришиено *парчеодирн глогза* заштита од уроци и други нечисти сили; *глогов трн, глоговина* носела и невестата кај себе за заштита од зли сили; болниот од „далак“, бајачката го водела на буниште (како собиралиштена злите духови што предизвикуваат болести) и таму на демоните на болестите им се закануваласо *глоговиот трн*, а со *глогово колче* се протерувала *падавица* и др.; на капата се пришивал*близнак трн* против уроци; *седефче* ‘*Ruta graveolens*’ се ставало во детските пелени особено кога бебињата излегувале од домот за да не бидат урочени.

Во многу средини чинот на берењето билки: *вратика, кравини боски, огојка, коприва, матерка*, корен од *капина, полско цвеќе (гороцвет)*, но и гранчиња од *круша, врба, топола* (Милошеска 2005: 183), се нарекувал „одење по здравец“, зашто оваа билка има посебна улога во лекувањето, да му донесе здравје на оној што го бере или што го зема. Болните се капеле во вода во која пренокиле *здравец, дрен, босилек*, па водата се истурала, но здравецот не се фрлал; со истолчен здравец се лекувале и отворени и тешки рани. При капење на болните, особено децата се ставале гранки од *глог* во врела вода, а за капење во топла вода, покрај други лековити билки, се става и дрвце од *дрен* (Вражиновски 2006:133). *Тегавецот* какозелјесто лековито растение (со широки и рамни листови, т.н. *женски тегавец* и со тесни листови т.н. *машки тегавец*), се користел за лекување кашлица, астма, заболувања на желудникот и црниот дроб и др., а свежите листови се користеле при убод од инсекти, за зараснување на рани и др. *Дренот* со својата цврстина симболизирал здравје, а во некои обредни дејства се употребувал и за заштита од уроци и болести – мошне познат е благословот за здравје „да си здрав како дрен“. Со *сончоглед* се баело против жолтица, или се пиела вода во којасе вареле лисја од преображенски сончоглед (со други билки); водата во којабилото потопено семе од сончоглед била лек против главоболка, а цветот лек против кашлица (Чајкановиќ 2009: 113). *Леската* се смета за свето дрво со

лековита моќ, па на пр., луѓето со душевни, психички проблеми три пати ги вртеле во круг околу леска; листови од леска се потопувале и се вареле во вода, којашто потоа се ставала во водата за капење на болни, или, воопшто, на луѓе „за здравје“ (сп. и Чајкановиќ 2009: 77); *лескова гранка* којашто, според народното верување, има заштитна функција се забодувала во нивата посеана со жито, а крстови од лескови прачки се оставале по нивите за да ги штитат посевите од град. *Јаворите* се сметале за лековити дрвја, на пр., се земале деланки од нив и се вареле во вода, со која потоа се миеле болните (а особено урочените деца); под јаворите (кои не смеат да се сечат, а ги викаат Крст или Покрстени дрвја), доаѓале бездетни мажи и жени (мажите во петоците, а жените во средите), со верба дека ќе добијат потомство; под јаворите се колел курбан, а на нивните гранки се оставале делови од облеката на болните, со верување дека лошите сили или светци ќе ги земаат деловите од облеката, наместо нивните души²¹². *Орегот* се користел во исцелителски обреди, на пр., познат е обредот на провлекување на болни низ оревови корења.

Папратот се користел за предвидување на здравјето на членовите на семејството (Китевски 1996: 142). Берењетопапрат вечерта спроти празникот Иванден било поврзано со верувањето во неговата апотропејска моќ, а папратот се сечел над земјата и се ставал во постелата и на него се спиело за здравје. На Бадник и на Божиксе гатало со ореви, а според квалитетот на скршениот орев се предвидува здравјето во претстојната година.

Верувањето во магиската сила на билките и гранките се зголемувало со тоа што на некои празници (Цветници, Велигден, Духови) се носеле в црква, на благослов. Билките биле користени во магиските дејства, на пр., *вратиката, пелинот, невенот, кукурекот, дренот, леската* во магијата за љубов, зашто се верувало дека можат да влијаат на човековата судбина, па и да ја пренесуваат љубовта меѓу луѓето. За Иванден се берела вратика за да „свраќаат“ момчиња кај девојките и да се вртат по нив; невестатаго китела своето момчесо *невен* за да „венее“ понеа; тревата *лепавец, лепкавец, лепешка/ лепушка, лепка, лепливатрева* ‘*Galium aparine*’ девојките за Ѓурѓовден ја врзувале на половината, ја лепеле на облеката за да се лепат момчињата за нив. Девојките на Иванден ставале во лонец со земја неколку зрна пченица, па на Петровден гледале како никнале: ако ’ркулците биле свиени како прстен, верувале дека ќе се омажатво тековната година (сп. и Чајкановиќ 2009: 87, 97–99, 147).

Селенот ‘*Ligusticum levisticum*’ се употребувал при љубовни гатања, особено на Ѓурѓовден: пред празникот не се берел ниту се

²¹² На пр., на лековитиот јавор во с. Давидово се оставале разни предмети: кошули, крпи, конци и сл., болните деца се провирале низ отворот и потоа се миеле во водата; под јаворот спиеле болни луѓе, со верување дека нивната болест ќе се пренесе на дрвото.

мирисал, а на денот сите млади го береле и се кителе со него (на појасот, на ѓердан и сл.), особено девојките за да бидат „мили“; го ставале во вода во која ќе се мијат или капат, и тоа обично со велигденското јајце и, понекогаш со *чувар куќа*; кога девојката минувала покрај куќата на саканиот, ако посакувала и тој да ја засака, требало со себе да има страк од селен; невестите му носеле на својот маж селен познат и како *милодух*, за да се милуваат; спроти Ѓурѓовден се берел *стракселен* и се посадувал во земја и се верувало дека на која страна ќе се наклонел, оттаму ќе дојдат сватови.

Девојките за да бидат сакани од момчињата земале и растение *татул* 'Daturastramonium', го закопувале на раскрсница и таму стоело 40 дена, па го фрлале по момчињата, велелејќи: „Колку луѓе минале околу татулот толку момчиња да обиколат околу мене“ (Китевски 2002: 151); кога девојката сакала да го привлече неверното момче, таа му сечела три траги: една фрлала во невен: за да венее за неа, друга во оган за да изгори за неа, а трета во татул(а) – за да пукне за неа како што пука плодот од татул(а) (сп. и Чајкановиќ 2009: 114). Магичните билки и предмети, со чија помош се баело за момчето да ја засака девојката, се оставале спроти Ѓурѓовден да преноќат под *роза* (трендафил).

Во љубовната магија се користел и *сончогледот* – на празникот Св. Илија, пред изгревот на сонцето, гола девојка ќе откинала цвет од сончоглед во градината, ќе го пробиела со поголемо вретено и низ отворот ќе го гледала момчето кое посакувала да ја засака и да му го сврти паметот; на денот на свадбата невестата кришум го гледала младоженецот низ сончоглед за секогаш да ја гледа само неа; жената правела дупка во сончогледот и велела „како што сончогледот гледа во сонцето, така и мажот ми да гледа во мене и да ме сака“, потоа го измивала сончогледот и водата му ја давала на мажот да ја испие (Китевски 2002: 152). И *смоквата* се употребувала во љубовна магија – спроти Иванден девојката, мислејќи на некое момче, ќе откинала лист од смоква и ќе го ставела на прозорец: ако утредента бил свеж и зелен, тоа значело дека момчето ја сака, а ако бил свенат, тогаш не.

Во магиските постапки се мошне застапени и трновитите растенија за кои се верува дека се моќни заштитници од зли демони. За да се спречат злите демони да влегуваат во куќата и да им напакоштат на луѓето и на добитокот, вратата се осигурувалана тој начин што се ставало трње, а особено во оние денови кога вештерките и злите демони се најприсутни, на пр.: на Ѓурѓовден се верувало дека демоните не можат да поминат низ *трње*, зашто тоа ќе ги задржи во себе (Чајкановиќ, 2009: 118).

Според верувањето, потката, што се запотнува со гранки од *леска* и со *кукурек* вечерта спроти Ѓурѓовден, требало да ги чува објектите и предметите од разни опасности, болести и други несреќи, а нивите заедно со „*бериќетот*“ од секаква штета, од пороен дожд, од штетни животни,

инсекти, болести и сл. Со леска се запотнувале нивите, леите, куќите, плевните и други поголеми објекти. Леската, според народното верување е сигурен заштитник особено од град и гром – волеска гром не удира бидејќи „Господ ја благословил“. Со кукурек се запотнувало по вратите од куќите и плевните, потоа се става на: креветите, ковчезите, амбарите, стоните, бутилот, каците, бочвите, плугот, јаремот, колата итн.

Во Мариовско, при стрижењето, според обичајот, рано наутро домаќинката подранувала и носела вода од изворот или реката, берела бусен од тревата *огојка*, *коприва* и *млечка* и со тоа домаќинот ги попрскувал овците, а кога ќе се истрижела првата овца, во нејзиното руно се ставал бусенот од тревата со кој бил попрскан добитокот и се оставала волната на покривот од куќата три дена, па кога ќе се симнел бусенот од тревата се оставал во куќата пред иконата и првото руно посебно се перело, а потоа се земал бусенот трева и се фрлал во река или се оставал кај изворот, додека при замолзувањето, утрото на Ѓурѓовден, се берело *млечка*, *коприва* и со лист од *јаболкница* се врзувале со црвен волнен конец, а се ставало и прстен и пара, па се месело буле со отвор на средината и овчарот прво фаќал и молзел црна овца преку прстенот и булето и китката, па потоа и бела овца на истиот начин – по молзењето на двете овци се земало млеко од црната овца и се истурало во устата на белата овца и обратно (за да има еднаков дар кај сите овци), а под ведрото во кое се молзело млекото се закопувало црвено јајце и китката со булето (сп. и Макаријоска 2016: 391, 477–478, 138).

Закрмувањето на добитокот се вршело со различни растенија, за кои се верувало дека имаат магиска моќ, на пр., *млечајка* (за добитокот да го одржи млекото), кукурек, *силен*, *коприва*, *вратика* и др.; добитокот се потерувал на пасење со зелена гранка или коприва (Петреска 1998: 97).

Во врска со занаетчиската дејност, на пр., во преспанскиот крајна Иванден рано наутро мажите, жените и децата оделе во лозјата и береле растение наречено *наваличе* кое го ставале на дуќаните за да „навалуваат“ купувачите (муштериите).

Познати се и низа верувања и обичајно-обредни дејства поврзани со изградба на семејната куќа како дел од архаичните, примитивни религиозни сфаќања. Бројните забрани, обредите со растенија и верувањата кои ги следеле процесите на изградбата имале практична функција во процесот на културниот развој на човекот, ана изградба на куќата влијаеле традиционалните претстави, знаења и верувања низ коишто се изразуваат диференцираниот однос кон определени делови, на пр., откако ќе се пристапело кон изведувањето на чатијата на куќата, над слемето се врзувало јаже на кое се ставале подароците кои ги подарувале соседите и роднините, па на највисокиот дел се ставал дрвен крст со венец од *цвеќиња*, а *босилекот* бил задолжителен и бил прицврстен со црвен и бел конец. При вселувањето во новата куќа, во раните мугри, машко дете

стапнувало на прагот со десната нога, па домаќинката влегувала со сито во рацете, а во ситото имало: колак-погача, колачиња и непарен број *дренови гранки* (Костадиноски 1998: 37).

Можеме да заклучиме дека растителниот свет зазема значајно место во македонската обредно-обичајна практика. На некои билки им се припишува магиска моќ, во некои е олицетворена некоја религиозна идеја. Застапеноста на растителниот свет во обредите е со цел да осигури здравје за луѓето и животните, односно плодност на растенијата, животните, човекот, а некои од обредите, како, на пр., носење зелени гранки се знак на претстојното воскреснување на растенијата, на пролетта.

Резиме

Растителниот свет зазема значајно место во македонската традиционална култура, широко е распространето верувањето во лековитата и магиската моќ на билките, па тие се застапени во обредно-магиските дејства, а посебно се почитуваат и родните овошни дрвја (*дрен, црница, калинка* и др.). И именувањето на билките се должи на определени народни верувања и обичаи: *страшниче, вражилак, вражалка, урочна трева, чемерлики, домочувар, чуваркуќа*, а во името на билката е изразено и магиското својство, на пр., *силен, здравец, вратика*. Почесто употребувани билки во македонската обредна практика се *себосилекот*, познат како *божја тревка, божји цвет, божјо цвеќе, светивода, здравец*, со свадбената обредност се поврзува, на пр., и *рузмаринот* познат и како *китисват, сватовско цвеќе*, со подготовките за свадбата *бриленот*, во погребните обреди се употребуваат трновитите растенија (*роза*) како заштита од демонските суштества, а застапеноста на оревот се должи на верувањето во привлечната сила за душите на покојните. Растителниот свет е најзастапен во пролетните обичаи за здравје на луѓето и добитокот, плодност на земјоделските и овошните култури. Некои билки се користеле како заштита од уроци, други во љубовната магија итн.

Summary

The flora has an important place in the Macedonian traditional culture, there is a widespread belief in the healing and magic power of herbs, especially the native fruit trees (cornelian cherry, mulberry, pomegranate) are respected. The naming of the plants is according to people's beliefs and customs *strashniche, vrazhilak, vrazhalka, urochna treva, chemerliki, domochuvar, chuvarkukja*, and the magical properties are expressed in the plant name, e.g. *silen, zdravec, vratika*. Frequently used herbs in Macedonian ritual practice are basil, also known as *bozhja trevka, bozhji cvet, bozhjo cvekje, svetivoda, zdravec*, rosemary, which is associated with wedding rituals, also known as *kitisvat*,

svatovsko cvekje, ivy for wedding preparations, thorny plants (rose) used in funeral rites as protection from demonic creatures and the representation of the wallnut due to the belief in the force of attraction for the souls of the dead. The plant life is most common in the spring customs for health of the people and livestock and fertility of agricultural and fruit crops. Some herbs are used as protection against the evil eye, others in love magic, etc.

Библиографија

Вражиновски Т. (ред.) 2000: *Речник на народната митологија на Македонците*, Институт за старословенска култура – Прилеп, Книгоиздателство „Матица Македонска“, Прилеп-Скопје.

Вражиновски Т. 2002: *Народна традиција, религија, култура*, Матица македонска, Скопје.

Вражиновски Т. 2006: *Македонска народна библија*, Матица македонска, Скопје.

Качева А. 2001: Босилекот во обредите на преминот, *Македонски фолклор*, год. XIX, бр. 58–59, Скопје, 337–360.

Китевски М. 1996: *Македонски народни празници и обичаи*, Менора, Скопје.

Китевски М. 2002: *Студии за македонскиот фолклор*, Скопје.

Костадиновски С. 1998: *Селото Здуње, Порече, историја, култура и традиција*, Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје.

Крстева А. 1996: Народната медицина, *Етнологија на Македонците*, МАНУ, Скопје, 247–255.

Макаријоска Л. 2014: *Лексиката на македонската традиционална култура*, Скопје.

Макаријоска Л. 2016: *Речник на македонската традиционална култура*, Скопје.

Малинов З. 2001: *Посмртните обичаи во Брегалничката област*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.

Малинов З. 2002: Симболиката во погребниот обред кај Македонците, *Спектар*, 39–40, Скопје, 279–296.

Малинов З. 2006: *Традицискиот народен календар на Шопско-брегалничката етнографска целина*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.

Милошеска Е. 2005: *Традиционалната култура во Општина Кривопащани*, Прилеп.

Наумова М. 1996: Обичаи околу раѓање, свадба и умирачка, *Етнологија на Македонците*, Скопје, 203–215.

Петреска В. 1998: *Пролетните обичаи, обреди и верувања кај Мијаците*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје 1998.

Петреска В. 2000: Семејниот обреден комплекс во Куманово и Кумановско, *Фолклорот во Куманово и Кумановско*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“– Скопје, Центар за култура „Трајко Прокопиев“, Куманово, 315–398.

Ристески С. Љ. 1999: *Посмртниот обреден комплекс во традициската култура на Мариово*, Институт за старословенска култура, Прилеп.

Чајкановић В. 2009: *Речник српских народних веровања о биљкама*, Антологија српске књижевности, дигитално издание www.ask.rs.